

AZ OSZTRÁK NYELVI IDENTITÁS ÉS NYELVPOLITIKA AZ ANSCHLUSSTÓL NAPJAINKIG

Ausztria küldetés- és nemzettudatának vizsgálatakor a nemzeti identitás kérdéskörén belül egy bizonyos ponton elkerülhetetlenül elérkezünk a nyelvi identitáshoz, amely az ország modern kori történetében többször is kérdéssé vált. Először az *Anschluss* és az azzal járó politikai berendezkedés másította meg az „osztrák német” nyelvről vallott felfogást, újabban pedig Ausztria európai uniós csatlakozása ad okot az osztrák nyelvi azonosság és nyelvpolitika újólagos vizsgálatára, új szempontokból.

Ausztria az *Anschlusszal* (1938. március 13.) sokak szerint morálisan Németország „bűntársává” szegődött, hiszen már a harmincas évek elejétől vészterhes engedményeket tett a szélsőjobboldali szervezeteknek. Jogilag azonban vétlennek is tekinthető, minthogy 1938 márciusától az osztrák állam mint politikai intézmény nem létezett. Ennyiben az *Anschluss* döntő fejlemény témánk szempontjából.

A nyelvpolitikára rányomta bélyegét, hogy Hitler az államigazgatás és az élet minden területén a Német Birodalom struktúráiba való teljes beolvadást, a német viszonyokhoz való szoros alkalmazkodást irányozta elő. Nem maradhatott ki ebből a nyelvhasználat sem. A publicitásban, mindenekelőtt a közigazgatásban a *Vaterland*, a Német Birodalom kifejezéseit használták. Ausztria nevét többször is megváltoztatták (*Ostmark*, *Reichsgau der Ostmark*, *Alpen- und Donau-Reichsgau*).

Az oktatásban is az irodalmi német nyelv kapta a főszerepet. A nyelvi monocentrizmus felfogása uralkodott, amely ebből a szempontból is egységes egészként kezelte a német kultúrkör nemzeteit. Anyanyelvként az írott irodalmi német nyelv beszédben való alkalmazását követelték meg, úgymond „német tudatra” nevelték a fiatalokat. Az egyházi iskolákból is eltávolították a korábbi pap tanítókat, akiket a rendszer számára megbízható, nemzetiszocialista szellemiséget képviselő tanárokkal helyettesítettek. Osztrák területen feloszlattak minden korábbi kulturális szövetséget is. Megbénították az intézményes keretek közti nyelvművelést; a német nyelv használatára vonatkozó szigorú szabályokkal a Német Birodalom a nyelvi mindennapokba is beavatkozott. Ez egyfajta kulturális monopóliumot teremtett, melynek érdekében politikai lépések sorozatára is sor került. A birodalom definiálta a német történelem értelmezését. Ezt az idegen kultúrmonopóliumot az osztrákság túlnyomórészt kultúrsokként élte meg.

Az irányított identitás nehezen egyeztethető össze egy nemzet szokásaival, még akkor is, ha az oktrojált nyelvvel rokonság (közel azonosság) áll fenn. Valójában az osztrákoknak évszázados hagyományokra visszatekintő politikai szókincse, identitástudata volt. Emellett magán az ország területén számtalan dialektus is létezett (és létezik még ma is). Viszont élt még az emberek emlékezetében a Habsburg Monarchia sugározta nagyságtudat, amelyet hivatalosan most a Hitler vezette Német Birodalom volt hivatva megtestesíteni, tekintélyt parancsoló katonai potenciáljával. Ez azonban az önállóság, a függetlenség és a nemzeti-nyelvi egység feladását követelte. Mindez együtt motiválta az osztrákok viszonyát az új helyzethez.

Hivatalosan az 1943. évi *moszkvai nyilatkozat* mentette föl Ausztriát a kollektív háborús bűnösség alól.¹ A háromhatalmi deklaráció jó alapot adott az ún. áldozati mítoszhoz (*Opfer-Mythos*), melynek lényege, hogy Ausztria teljesen vétlen a második világháború borzalmaiban. Ezzel Ausztria megteremthetett magának egy „nem német”

nemzeti identitást, egyszersmind el is zárkózott földrajzi helyzete által teremtett szerepétől, amely szerint Közép-Európa része. Ehelyett a Nyugathoz tartozónak vallotta magát, mint hasznos ellenpólust a pánszlávizmussal szemben. A tézis máig is él: egyrészt a történelem értelmezésében, másrészt az Európai Unióban elszenvedett vélt vagy valós hátrányok tárgyalásában.

A második világháború után a politika szükségképpen a náciizmustól való elhatárolódást, jelentős részben a baloldaliságot jelentette. A Néppártot is náciellenes keresztényszociálisok alapították. Megváltoztak a társadalmi feltételek is: a „kikkel azonosulni” kérdésre akkor az önazonosság feleletét adták. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban azonban az egymást követő történelmi változások mindig újabb és újabb válaszra kényszerítettek. Ausztriát az uralkodó felfogás szerint már nem egy polgári nemzet alkotta, hanem munkások és parasztok nemzetévé lett. Így az ezeket képviselő pártokra hárult a feladat, hogy a háború után újra öntudatra ébresszék az osztrák nemzetet. Többé komoly társadalmi szereplők nem vitatták, van-e osztrák identitás. Tudatos nemzetépítő politikába kezdtek, melynek kezdettől szerves része volt az „osztrák” nyelv önállóságának, a német nyelvtől való eltéréseinek hangsúlyozása.

A második világháború után az osztrák vezetés a nagyhatalmakkal együtt siettetett az önálló osztrákság gondolatának a köztudatba való beépítését. Minden területet kihasználtak annak érdekében, hogy a „németiség” fogalmának, melyen az élmények hatása alatt sokáig a náci rezsimet értették, semmi köze ne legyen az országhoz. Németországtól elhatárolódó és a svájci példát követő kül- és belpolitikai intézkedésekre került sor, amibe beletartozott a szomszédos országokkal és az osztrák területen élő kisebbségekkel való megegyezés, a szabad sajtó megteremtése, az „osztrák nyelvű” irodalmi élet fellendítése, az osztrák nyelvi sajátosság deklarálása a tudományos életben, nem utolsósorban, mint ennek anyagi alapja, az ország gazdasági fellendítése.

Nyelvi kodifikáció

Egy adott nyelv státusa szempontjából a nyomtatott sajtótermékek mellett fontos szerepe van a *szótáraknak* is. Megszerkesztésükkel egy nemzet legitimálja saját nyelvét és jelzi eltérését más nyelvektől. Egy teljes értékű szótárban benne foglaltatik a szókincs, a nyelvtan, a mondat, a helyesírás és a jelentés. A nyelvészet tudományának e része szintúgy függ a politikától, hisz az állam finanszírozza a tudományos kutatások költségeit, melyekből később profitál.

A nyelv természetét tekintve már a 19. században, a Német Császárság megalapításakor kialakult a nyelvészek körében egy *purista* irányzat (a politikai legitimációs okokkal párhuzamosan), mely szótárak sokaságának születését hozta magával. A nyelvi purizmus lényege abban állt, hogy a Német Császárság területén használatos német nyelv minden idegen eredetű szónak megpróbálta megkeresni a saját hang- és szóképzetének megfeleltethető alakját. Ezzel szemben az osztrák nyelv megőrizte és megőrzi az idegen eredetű szavakat, illetve minimális módosításokat hajt végre azokon. Ennek okát a vallási különbségekben vélhetjük fölfedezni: míg a Német Császárságban (később Németország) az uralkodó vallás a lutheri protestantizmus, addig Ausztria évszázadokon keresztül a katolicizmus jelentős bástyája volt. A legalapvetőbb világnézetbeli különbséget a vallás különbözősége hozza magával. A protestantizmus minden téren törekszik az egyneműsítésre és az egyszerűsítésre; a katolicizmus hagyományörző, a

tradicionális értékek híve. Többek közt ez tükröződik vissza a két ország eltérő szó-készletbeli fejlődésében.

Konrad Duden 1880-ban az *Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (A német nyelv helyesírási szótára) szótárban egységes, következetes szabályokat dolgozott ki, melyeket akkor Svájc és az Osztrák–Magyar Monarchia nem fogadott el. A nyelvi eltérésekre tehát már akkor is nagy hangsúlyt helyeztek. Ezt is bizonyítja, hogy a 19. században megjelentek olyan szótárak, mint például a *Bayerisches Wörterbuch* (Bajor szótár), a *Schweizerische Idiotikon* (Svájci idiómagyűjtemény).² Figyelemre méltó, hogy a német nyelvű államokban egészen 1998-ig a Duden-szabálygyűjtemény volt érvényben.

A Németországtól való elhatárolódás világos céljával élesztették újra 1951-ben az *Osztrák Szótárt* (*Österreichisches Wörterbuch*, a továbbiakban ÖWB). Előzőleg utoljára a 19. század végén jelent meg. Hagyományai egészen Mária Terézia oktatáspolitikájáig nyúlnak vissza. Mint ahogy a neve is mutatja, kezdetben a maga 35–40 ezres szókészletével ez egy egyszerű szógyűjtemény volt. Összeállítói az általános érvényű, illetve a mindenkori aktuális szavakat próbálták felsorolni, tekintettel a regionális sajátosságokra is. Iskolai szótárként az 1968/69-es tanévtől kezdve minden 11 éves diák ingyenpéldányt kapott belőle. Ezt a családi terheket kompenzáló törvényben rögzítették 1964. október 24-én.³ 2006-ban élte meg 40. kiadását. Nem egyszerű utánnyomásról van szó, hanem a nyelvi fejlődés érdekében minden kiadás alkalmával újraszerkesztik. A nyelvészek nagyobb része az ebben leírtakat tekinti az osztrák nyelvi standard kodifikációjának. Az ÖWB már nem teljesen osztrák kezdeményezés, mert a német Klett-Verlag privatizálta, de a szótár elkészítésében javarészt még mindig osztrák nyelvészek vesznek részt.

Nyelvhasználat és nyelvi identitás a 20. század végén

Az oktatás területén is nehézségekbe ütközött az osztrák törvényhozás. A nyelvi-irodalmi tantárgy elnevezését többször is megváltoztatták. Használták rá az egyszerű, semmitmondó „tanítási nyelv” (*Unterrichtssprache*), illetve a „német” (*Deutsch*) megnevezést. 1962 óta azonban az oktatás tárgya és nyelve egyaránt a „német” megnevezést viseli. Ez mutatja, hogy a „német” megjelölés fokozatosan elvesztette negatív kicsengését.

1970-től önálló minisztériumot kapott a tudomány és kutatás, illetve az oktatásügy. A kultúrminisztérium (*Ministerium für Wissenschaft und Forschung*) élén egészen 1983-ig a szociáldemokrata Hertha Firnberg állt.

Az 1998-as oktatási törvény szerint figyelembe kell venni a dialektusokat az oktatásban. Ez nagy előrelépés a nyelvi identitástudat fejlődésében, mivel a gyerekek az iskolába, szocializációjuk következő állomására „magukkal vihetik” az otthon, kiskorukban tanult anyanyelvet.⁴

A Második Köztársaságban 1951 óta tízévenként tartanak népszámlálást. A statisztikai lapon rákérdeznek a nyelvre is. Erre az *Umgangssprache* (köznyelv) elnevezést használják, melyen a mindennapi, szélesebb társadalmi körű érintkezés folyamán legszívesebben használt nyelvet értik. A köznyelv fogalmának értelmezése problémát okozott, amelyre jó példa Karintia. Karintiában 1951-ben csak a lakosság 52%-a írta be köznyelvnek a „németet”. A szlovén nyelvet 16,9%, a *Windisch*-t (vend) 32,1% jegyezte be. Ezt követően 1961-ben a vendet érthetetlenül a némethez kapcsolták, így lett a német nyelvűek száma Karintiában 82%.⁵ A 2001-es népszámlálás dokumentu-

mában a kategóriák közt az első helyen immár egyértelműen a *Deutsch* áll, azt követik a kisebbségi nyelvek (bár a vendet itt ismét külön nyelvként tüntetik föl). A kérdőív tetején viszont szerepel az *Österreicher* szó, mint az összlakosságot megjelölő etnikai fogalom. Az eredmény: országosan a lakosság száma 8 032 926, ebből 7 115 780-an beszélik a németet köznyelvként.⁶

Az állam szerepe átértékelődött a közösségképzésben. Általánosságban kijelenthetjük, hogy míg korábban a kormányzati szervezésnek, a jogi keretek biztosításának feladata volt hangsúlyos, mára ez a jólét egyszerű garantálására redukálódott. Látva, hogy (nemcsak) Ausztriában a külsődleges nemzeti szimbólumok iránti érdeklődés megkopott, a politika az identitástudat biztosításában a nyelvre helyezi a legnagyobb hangsúlyt. Ausztriában a jó társadalmi közérzet biztosításához mindmáig hozzátartozik a nyelv ügyének védelme is, mely ma is jelen van az osztrák politikában és a köztudatban.

A nyelvpolitika szemszögéből a jobboldali kormányzati ciklusok előnye, hogy a parlament az ilyen időszakokban általában emeli a többségi kultúrára fordítható összeget az éves államháztartási kiadások hányadában. A kultúra és a nyelv ápolásának mozgatórugója ilyen esetekben korántsem kizárólag a nyelvnek önmagáért és a hordozó nemzetért történő fenntartása, hanem a más nemzetekkel és nyelvekkel szembeni merev elzárkózás. Emiatt az ilyenfajta kultúrpolitika hátrányos megkülönböztetést rejt a nyelvi kisebbségekkel szemben.

A nyelvvel kapcsolatban egyik ilyen megnyilvánulásként előtérbe került az idegen, legfőképpen angol és németországi eredetű szavakkal (márkanévvel, szófordulatokkal) szembeni bizalmatlanság. A radikális jobboldal, néha a jobboldal többsége is, erősen konzervatív szemszögből közelíti meg a nyelvet, amelyet a mozdulatlanak hitt tradíciók hordozójának tekintenek. Óvnak minden külső hatással szemben, rögzítenék eredeti vagy korábbi állapotában. Felvethető a kérdés, mi minősül eredeti állapotnak. Ausztriában ez több szempontból is bizonytalan, mivel itt nincs évszázados hagyománya a nyelv törvényi lefektetésének, mint például Németországban. Lehetőségként a már említett ÖWB kínálkozott, ami a háború utáni baloldali kultúrpolitika találmánya. Igaz, a jobboldali Szabadság Párt (FPÖ) kormányban való részvétele idején is adtak ki ÖWB-t (39. kiadás, 2001) bővített szókészlettel, hisz haladáspártinak tüntették föl magukat. Igaz, régóta ugyanaz a nyelvészcsoport dolgozik a kötetben. Csak ekkor már nem a náci Németországtól és ausztriai nyelvpolitikájától határolódtak el, hanem a vélt vagy valós uniós nyelvi szabályozásokra mondtak nemet. Pártprogramjuknak (Salzburg, 1985.)⁷ megfelelően antikollektivisták szemmel közelítettek a nyelvhez is.

Az FPÖ magánügynek (Artikel 4.: „Kunst ist eine Privatsache...”) tekinti például a nyelv és a kultúra alapvető hordozóját, a művészetet. Ezt kétféleképpen is lehet értelmezni. Egyrészt úgy, hogy ez magánügy az egyes ember szintjén, tehát ezzel a modern művészetekkel szemben semlegesíti magát, mint tradicionális értékeket valló párt; s magánügy lehet egy ország szintjén is, így lehet azt politikailag instrumentalizálni. Mindazonáltal az FPÖ eszmévilágában az első helyen szerepel a nyelv védelme, illetve ápolása. „Mivel az osztrákok többsége a német államnyelvet anyanyelvként beszéli, a német kultúrkörhöz tartoznak” – fejtik ki véleményüket a nyelvi hovatartozásról, ezzel együtt kijelölik az osztrák nemzet helyét is.⁸ A mondat második fele helyes, de egy piciny falucska lakói nem fogják a klasszikus németet anyanyelvként használni, nem az az elsődleges kommunikációs eszközük. Igaz, az iskolában ezt oktatják és statisztikai megjelölésként a német nyelvet használják, de

köznyelvi értelemben nem tekintik normának. Csak mint viszonyítási pont és legmagasabb, szabályozó norma érvényes.

Az osztrák pártok abban is eltérnek, hogy milyen ideológiai síkon szemlélik a nyelvet, milyen eszközökkel segítik, illetve mi kap kultúrpolitikájukban elsődleges szerepet. Az Osztrák Néppárt számára (ÖVP) fontos a történelemszemlélet. Épp ezért a múzeumok támogatását és újabbak létrehozását, illetve művészeti díjak alapítását emelik ki. Esetenként támogatják a modern művészeti irányzatokat is, megcélozva ezzel a fiatalabb szavazókat. Nem feltétlenül tekintik a társadalmi nyitottságot összeegyeztethetetlennek a nemzeti tradíciók ápolásával. Ausztria Szociáldemokrata Pártja (SPÖ) liberális szemléletű pártként a művészet mindenkori pártolója. Korábbi nyelvpolitikájáról már volt szó. Ma nem hagyja figyelmen kívül a gazdasági szempontokat, ezért a kultúra támogatását hosszú távú befektetésként kezeli. Ennek megfelelően az audiovizuális szektort fejleszti a legintenzívebben. A parlamenten kívüli, de élénk kultúréletet élő kommunista párt (KPÖ) szintén a művészetek pártolójaként lép fel, de inkább az kap helyet a gondolkodásában, hogy milyen kultúrának nem kívánna teret biztosítani. Céljuk viszont, hogy az egyszerűbb (munkás) ember számára is hozzáférhetővé tegyék a kultúrát, amiben a két háború közötti Bécs szociális és kultúrpolitikájának hagyománya él tovább.

Az osztrák német nyelv az Európai Unióban

A 20. század második felétől kibontakozó európai integráció olyan elveket hozott magával, amelyek egyre több vonatkozásban közös európai politika kidolgozását eredményezik. Alapjaiban ezek határozzák meg az Európai Uniót létrehozó 1992-es maastrichti szerződést. Már korábban, az Európai Tanács 1958. évi 1. számú rendeletét Nyelvi Chartának is nevezik. Ez a rendelet első ízben foglalkozott a nyelvvel mint az emberek, közösségek elidegeníthetetlen jogával. A nyelvet illetően fontos még kiemelni az 1975-ös helsinki nyilatkozat 3. „kosarát”. Az alapvető emberi jogok közé fölvették a kisebbségek nyelvének védelmét. Az Emberi Jogok Nemzetközi Helsinki Szövetségének 1983 óta Bécs ad otthont, ami nem kis befolyást jelent Ausztria számára erkölcsi szinten.

1996-ban Barcelonában rendezték meg a Nyelvi Jogok Világkonferenciáját, melyet az Ausztriában is jelen lévő PEN nemzetközi szervezet kezdeményezett még 1993-ban. A barcelonai nyilatkozatban többek között kijelentették, hogy az alapvető egyéni emberi jogok közé tartozik a szabad nyelvhasználat (ezt az akkori pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem nyelvészei kezdeményezték). A nyilatkozat a jövőre nézve is tartalmaz javaslatokat. Az egyik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül állítsanak föl nyelvi tanácsot. Tehát a nyelvészek internacionális szintre szeretnék emelni a nyilatkozatban foglaltakat, szigorú jogi keretek között.

Az Európai Unió bővítésével a közösséghez minden alkalommal nemcsak új országok, népek csatlakoztak, hanem velük egyetemben újabb nyelvek is. Az újabb bővítési hullámmal 2004-ben 20 nyelv sorakozik a hivatalos nyelvek listáján. Heinrich P. Kelz nyelvész számításai szerint 2002-ben a fordítást tekintve 240-re rúgott a nyelvi kombinációk száma; amit azóta a 2004. és 2007. évben csatlakozottak ismét jelentősen gyarapítottak. Azt mondhatjuk, ma újabb „bábeli zűrzavart” élünk át az Európai Unióban. Ebben közvetlenül tükröződik a nyelv óriási szerepe a nemzetközi közösségképzésben is. Kis túlzással állíthatjuk, hogy az EU Fordítószolgálat és a Közös Tolmács- és Konferenciaszolgálat (SCIC) működése tartja össze az EU-t.

A maastrichti szerződésben olyan vezérelveket fektettek le, mint a nyelvekre is vonatkozó egyenjogúság, a régiók Európája, a sokszínűség és az emberközelség. Az EU nyelvpolitikájának jogi, politikai és kulturális bázisa van. Jogi bázison elsősorban azt értik, hogy 1. minden polgárnak joga van a saját anyanyelvén az intézményekhez fordulni; 2. minden polgárt a saját nyelvén kell megszólítani, s meg kell hagyni számára annak a lehetőségét, hogy a saját nyelvén fejezhesse ki magát; 3. az integrációnak a sokféleség sérülése nélkül kell végbemennie. Fontos pont a szerződésben, hogy az EU kötelezi magát a nemzeti identitás respektálására.

A sajtóból, médiából gyakran értesülhetünk olyan esetekről, mikor két állam jogi útra tereli egy-egy szó hovatarozásának kérdését. A hagyományok és velük párhuzamosan az elnevezések megőrzése közösségformáló erő, mely akár határokon átívelő is lehet.⁹ Az „álnyelvi” viták általában jelentésszűküléssel kialakult márkanevek körül folynak, noha ezek már részben vagy teljesen elvesztették közösségformáló szerepüket. Legtöbbször pusztán gazdasági érdekek motiválják az egyes országok ragaszkodását. Ezt úgy is meg lehet jeleníteni a médiában, mint a nemzeti identitás sérülésének lehetőségét, ami az adott ország polgáraiban természetesen rögtön ellenérzést vált ki.

Mikrotársadalmi szinten valójában nincsenek már tiszta nyelvi közösségek, mert a mai kor emberének mobilitása nem ismer határokat. Ezalól többnyire már a legkisebb települések sem kivételek. Migrációs tendenciák kialakulásáról már a 19. század óta beszélhetünk, már akkor felbomlóban voltak az etnikailag homogén közösségek. Elég, ha egy pillantást vetünk a nemzetiségi statisztikákra az Osztrák–Magyar Monarchia korából. Az emberekkel együtt a nyelv is „költözik”. Ez a keveredés, asszimilációs folyamat nyelvi elemek kicserélődését, a nyelvek új elemekkel való bővülését hozza magával. Egy-egy szóról megállapítani, hogy eredetileg melyik területen élő közösséghez tartozott, szinte lehetetlen.¹⁰

Makrotársadalmi szempontokat figyelembe véve egy ország lakóira mindig a szomszédos államok vannak a legnagyobb hatással, hiszen politikai, gazdasági kapcsolataikat elsősorban azokkal alakítják ki. Az EU kialakulásához is gazdasági szerződések, társulások vezettek. Ausztria túlnyomó német kereskedelmi és kooperációs kapcsolatai egy darabig a német nyelven belül vetettek föl problémákat, ma már inkább az angol befolyás okoz gondokat.

Már az osztrák EU-csatlakozás előtt fölbukkant a félelem a nemzeti identitás, legfőképp a nyelvi sajátosságok elvesztésének veszélye miatt, mivel az EU szupranacionális tendenciájú intézmény. Wolfgang Pollak utalt először a nyelv „poroszításának” veszélyére, amin Németország kulturális befolyását értette. Többek közt az élelmiszernevek lehetséges elvesztésének problémájával foglalkozott. Cikkei más írásokkal együtt az EU-csatlakozás „euroszkeptikus” ellenkampányának részeivé is lettek.

A már említett barcelonai nyilatkozatból az osztrák német nyelvet mint jelenséget illetően két rész különösen fontos. Az egyik szerint „figyelembe véve, hogy invázió, gyarmatosítás vagy más politikai, gazdasági és szociális alárendeltségi eset gyakran maga után vonja egy idegen nyelv közvetlen kényszerét, vagy, a legjobb esetben, a nyelvek értékét elferdítik és hierarchikus nyelvi megnyilvánulások kialakulását idézik elő, melyek aláaknázzák a beszélők nyelvi lojalitását; és figyelembe véve, hogy a szuverenitást elért egyes népek nyelvei nyelvhelyettesítési folyamatba keverednek azon politika következményeként, mely előző gyarmati vagy birodalmi hatalmak nyelvét részesíti előnyben”¹¹ – írják a bevezető részben. Ugyancsak fontos az V/41.

cikk 2. pontja. Eszerint „minden nyelvi közösségnek képesnek kell lennie joga teljes gyakorlására anélkül, hogy a közösség térsége egy idegen kultúra hegemónikus megszállása alá kerülne”.¹²

Az osztrák német nyelv esetében elvontan beszélhetünk ugyan szupranacionális politikai és gazdasági alárendeltségről, de nem oktrojált formában, hisz népszavazás döntött az EU-csatlakozásról. Kétségtelen, hogy gazdasági szempontból némi hátrányt szenvedhet az osztrák német nyelv. Hosszú távú gazdasági hátrányban ugyanis (amennyiben ez kialakulna) nem lehet olyan anyagi kereteket biztosítani a nyelv megőrzésére, hogy ne kerüljön a németországi kultúra hegemoniája alá. Ezért ellentmondásosnak tűnhet a bevezetőben kiemelt jelenség és az arra reflektáló cikkely. Gazdasági különbségek mindig is lesznek az államok között, Ausztria viszont az unió leggazdagabb országai közé tartozik.

Fontos megjegyezni, hogy az első kérvények nyelvi ügyben osztrák oldalról érkeztek az EU-ba. Tehát nem az unió (azon belül például Németország) kezdeményezte a nyelv ügyének tárgyalását. Az Ausztriából érkező impulzusok nélkül talán nem is született volna meg a szabályozás. A nemzeti identitás megnyilvánulásaiaként értelmezhetők ezek a nyelv védelmében tett lépések. Itt újra az osztrák öntörvényűség jeleit vélhetjük fölfedezni, ami az EU-hoz történt csatlakozással minden jel szerint inkább erősödött. Ezen az úton próbálták a nyelvi egyeneműsítést megakadályozni. Az ellenzék (FPÖ) valószínűleg némi elégedettséget mutathatott a nemzeti értékek megőrzésének részleges megvalósulása miatt. Mivel ők nem támogatták az uniós csatlakozást, számukra a maguk véleményéhez képest minimális korrekciót jelenthetett a javaslatok benyújtása az osztrák nyelvi függetlenség védelmében. Sok kamara és országos szerv (például az egészségügyi és a gazdálkodási minisztérium) nyújtott be javaslatokat az uniós szervekhez, de a specifikus osztrák német szavakat, neveket tartalmazó hosszú listákat gyakorlati okok miatt elutasították, mondván, hogy ezek bonyodalmakat okoznának a fordítóirodáknál. Hosszas vitasorozat kezdődött, melynek során a benyújtott listát alaposan megnyirbálták. Az ok, hogy az élelmiszerek elnevezése (a gazdasági-vállalkozói szempontok elsődlegessége miatt) fontosabb a nemzeti szimbólumok sorában, mint a jog és a közigazgatás kifejezései.

A 10. sz. protokoll az uniós alapjogok része, és 23 „osztrák” szót tartalmaz.¹³ Megjegyzendő, hogy a protokoll keletkezése előtt semmiféle szisztematikus jogi összehasonlítást nem végeztek, ami pedig az uniós köteleességek közé tartozna (*jogharmónizáció*). Mivel csak élelmiszervek vannak felsorolva, azt gondolhatnánk, hogy a jövőben a lista bővítésére nincs mód, nem kaphatnak benne helyet más osztrák szavak, kifejezések. Valójában az áll ennek útjában, hogy a dokumentum megváltoztatása, bővítése az EU alapjogainak újratárgyalása nélkül nem lehetséges, ami viszont hosszadalmas procedúrát jelentene a tagállamokkal. Más fontos jogi kérdések mellett az osztrák német nyelv ügye nem nagyon kaphat helyet az Európa Parlament napirendi pontjai között.

Hogyan kell alkalmazni az *ausztriacizmusokat* jogi szövegekben vagy a címkéken? A protokollban ez áll: „in geeigneter Form” (megfelelő formában).¹⁴ Ez nem pontos és egyértelmű meghatározás. A vagylagosság jelnek (/), zárójel vagy lábjegyzet alkalmazása jöhet szóba. Praktikus okokból a vagylagosság jele mellett döntöttek a használók, mivel ez fejezi ki legjobban a szavak egyenrangúságát, emellett eléggé szembeütő. A szabályozás kizárólag ezeknek a szavaknak a kötelező alkalmazását kodifikálta. Ez azt jelenti, hogy a belőlük képzett igék, szóösszetételek már érvénytelenek.

Az EU-csatlakozással az identitásban megjelent egy járulékos elem: az osztrák állampolgárok egyben már európai polgároknak is vallhatják magukat. Az uniós kötelelességeket minden tagállamnak vállalnia kell, de országon belül ez a megkötés lazulhat. Az oktatásban, az újságírásban figyelembe veszik/vehetik az osztrák nyelv sajátosságait, nem követik szigorúan a németországi német nyelvet. Kérdés, milyen irányba haladjon a nyelvhasználó. Magától értetődően a saját anyanyelvét szeretné használni, tágabban értelmezve országa standardnyelvét. Hogy mi befolyásolhatja ebben, arra Rudolf Muhr tér ki egyik elemzésében.¹⁵ Egyik befolyásoló tényezőként a médiát jelöli meg.

A német nyelv pluricentrikus volta azt eredményezi, hogy a földrajzi, szociológiai és szituatív körülményeknek megfelelően kell használni. A nyelv két pólusa (az anyanyelv és egy szupranacionális szervezet egyik írott nyelve) között kell az osztrák nyelvhasználónak mozognia. Így az osztrák-német bipoláris nyelvi identitásnak tekinthető.¹⁶ Minél szélesebb körben használja valaki a nyelvet kommunikációra, annál inkább igazodnia kell egy felsőbb normához. Az egyéni nyelvhasználatot tehát koncentrikus körökkel lehetne ábrázolni, ahol a nyelvet nem individuális szinten látjuk, hanem reális politikai közegben.

A lista alapján egy külföldi azt hihetné, hogy osztrák sajátosságok csak a mezőgazdasági kifejezések közt fedezhetők föl, ami téves sztereotípiák kialakulásához vezethet. Gazdasági szempontból ennek annyi a valóságos alapja, hogy Ausztriának igen erős élelmiszeripara van, illetve hogy a magángazdálkodók termékeikkel nagy arányban vannak jelen a piacon. Viszont felkeltheti a laikus érdeklődését az egyedi osztrák elnevezésű élelmiszerek iránt. Ez nem csak kifelé, az országhatárokon túlra szóló figyelemfelkeltés. Az osztrákság figyelmét is szeretné ráirányítani a nyelvi sajátosságok védelmére, illetve egyáltalán azok létre. A nyelvpolitika ilyen szemszögből a nyelvi emlékezet kialakításáért felelős eszköznek is nevezhető.

Már az uniós csatlakozás előtt igen kényes témának számított a nyelv helyzete. Olyan cikkek és jelszavak váltak ismertté, mint: „*Aprikose versus Marille*”, „*Erdapfelsalat bleibt Erdapfelsalat*”, „*Alles bleibt, wie es ist*”.¹⁷ Viszont az osztrák nyelv más sajátosságait érintetlenül hagyta a dokumentum, így a kritikák – legyenek pozitív vagy negatív előjelűek – túlnyomórészt ezeket vették célba. Kétségtelen, hogy a gasztronómiának fontos szerepe van egy nemzet identitásában. Az ételek persze még nem azonosak az identitástudattal. A politika általában nem számol érzelmi faktorokkal, viszont gazdasági tényezőkkel igen. Ausztria össznemzeti bevételének legnagyobb hányadát a turizmusból származó bevételek teszik ki. 1990-ben az osztrák GNP 9%-át az idegenforgami bevételek alkották.¹⁸ Turizmus és gasztronómia egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Ha Ausztria „szabadon” hagyná az élelmiszerek egyedi elnevezését, akkor a turizmus marketingszem pontjai sérülnének. Így a 10. sz. protokoll az élelmiszernevek törvényi rögzítésével jogilag biztosítja az osztrák turizmus sérthetetlenségét. Más nemzet ezekkel az elnevezésekkel nem élhet.

A közvélemény számára a protokoll – úgymond – kidolgozatlansága a fő probléma. A vélemények két szélsőség között szóródnak: egyesek felháborítónak tartják a felsorolt szavak csekély mennyiségét, néhányan pedig egyáltalán nem is hallottak a dokumentumról. Kedvezően értékelendő viszont a téma körül felpezsdült tudományos élet, melyhez az EU általában biztosítja is az anyagi feltételeket, hiszen fő gazdasági szempontjai közt szerepel a tudományos kutatás támogatása. A másik fontos tényező, hogy 1994 óta Grazban található az Idegen Nyelvek Európai Centruma. Tehát van igény a helyzet megoldására, a probléma megszüntetésére.

Számszerűleg a 23 ausztriacizmus nem fejez ki egyenjogúságot a német nyelv variációi között. Habár Ausztria azonos és teljes jogú tagja az uniónak, az írásbeliség szintjén mégis a németországi német nyelv hegemóniája érvényesül. Ennek oka Németország jóval nagyobb gazdasági potenciálja. Két másik vezető országgal (Anglia, Franciaország) együtt Németország adja az unió egyik tárgyalási alapnyelvét. Egy nemzetek fölötti szervezetnek, amennyire lehet, egyszerű nyelvet kell alkalmaznia a hivatalos érintkezésben. Eddig az egyszerűsítést a tárgyalási nyelvek számának csökkentésében (angol, német és francia) találták meg. E három nyelv szinte állandó versenyben van egymással.

A nyelvi versennyel együtt létezik a *szimbólumok* versenye is. Ezért értékelődik fel országon belül a saját nyelv. A német nyelv helyzete különlegesnek számít. A fő kérdés az, hogy kié ez a nyelvi sajátosság. Ha ezt valamelyik oldalon sikerül jogilag rögzíteni, akkor azt a másik oldal már nem kérdőjelezheti meg. Egyszersmind egy nagyobb ország több terméket tud előállítani, amelyeket értelemszerűen ők neveznek el, így ezek a nevek nagyobb számban vannak jelen a piacon. A piac is éppúgy országhatárokon átívelő jelenség, mint a nyelv. Maga a kultúra régóta ugyancsak a piac része, ezt ma fokozottabban érezhetjük. A nyelv mint önálló jelenség nem tehet arról, hogy információhordozó tulajdonságával hatalmas értékeket tud mozgatni. Nem tud mentesülni a politikai és gazdasági szükségszerűség által diktált kompromisszumok alól. Ebben a viszonylatban a politika az értékes (anyag) érdekek, az egyes ember az érdektelen érték (szellemi) hordozójává vált.

Véleményem szerint nem lehet a 10. sz. protokollt a tudományos nyelvi tervezés részének tekinteni, mert jelen formájában elsősorban gazdasági, illetve politikai célokat szolgál, s egy rokonnyelvtől való elhatárolódás szándéka szülte. Már csak azért sem, mert a nyelvi tervezés az egész nyelvre, vagyis annak egész lexikonjára vonatkozik, nem csak egy kiragadott csekély részére. Így önmagában a nyelvi identitásra sem lehet számottevő hatása, viszont jelképes erővel bír. Racionalizálta az osztrák nyelvi identitást. Ausztria „kulturális paradicsom”, ebben jelölte ki magának történelmi útját a jövőre nézve. A politikai felemelkedéshez szükséges az egységesen kommunikáló nemzet, melynek tudnia kell, mihez köthet. Ennek az egyik „jelzőtáblája” a 10. sz. protokoll.

Nem fog a mindennapi, egyéni nyelvhasználatból elmaradni ez a 23 szó, ha csak nem maga az osztrák nyelvi közösség szorítja háttérbe, és kezd el helyettük mást használni. A szavak a nyelv használatával élnek tovább. Ehhez hasznos támogatás a nyelvi identitás tárgyának kijelölése. Ha az osztrák politikai vezetés célja az, hogy biztosítsa a nyelvi egységességet, akkor csak az egyedi elemek védelmében léphet föl. Az azonos kultúrkör okán több az azonos elem a két ország (Ausztria és Németország) nyelvében, mint az eltérő.

Természetesen a német nyelv osztrák variációja nem csak 23 egyedi elnevezést tartalmaz. A szakfordítók viszont csak ezt a dokumentumot vehetik alapul, épp ezért ütközik nehézségekbe munkájuk. Egy fordítás alkalmával ennél sokkal több specifikus szóval találkozhatnak, s nem tudják, hogy az adott szövegösszefüggésbe mely szó vagy kifejezés illik, és hogy egyáltalán használhatják-e azt. Dönteniük kell a jogszerűség és a közérthetőség között.

Az osztrák média többnyire ironikusan fogta föl a protokoll hatálybalépését. Az osztrák értelmiségiek véleménye sokrétű, a nyelvészek véleménye is megoszlott: Wolfgang Pollak a *Der Standard* című lapban éles kritikával illette a listát, kapitulációnak minősítve azt.¹⁹ Rudolf Muhr viszont uniós nézőpontból cinikusan azt nyilat-

kozta, hogy egy dialektust beszélő országot az EU soha nem fog előnyben részesíteni.²⁰ Ezzel szemben Rudolf de Cilia pozitív álláspontot képvisel. Azt emeli ki, hogy a nemzetközi szerződések között egyedülálló az osztrák szavak felsorolása, és ez bizonyos értelemben elismerés.²¹

Új történelmi kontextusban új formát kellett adni az önmegjelölésnek. A társadalom az Anschluss előtt is, azóta is kötődik a saját nyelvéhez, őrzi, ápolja (irodalom, sajtó, média), de nyitott is az új iránt. A politika próbálta megteremteni a feltételeket ahhoz, hogy a nyelvi fejlődés fennmaradjon. Így az osztrák nyelvi identitás ma szinte tisztán látható. Az osztrák öntörvényűséghez ragaszkodva ennek egyik megnyilvánulása lett a 10. sz. protokoll, mely a nyelvi identitás szempontjából jelképes, „programadó”. A program a jövő Ausztriáját jelképezi, mint egyedi értékeket – köztük egyedi nyelvet – felvonultató országot.

Jegyzetek

- ¹ *Bisovsky, Dvorak, Safrian*: Österreichische Identität zu Beginn der Zweiten Republik. Wien, 1989. 36.
- ² *Schlaefer, Michael*: Lexikologie un Lexikographie. Eine Einführung am Beispiel deutscher Wörterbücher. Berlin, 2000.
- ³ *Lau Gerd*: Sprachpolitische Maßnahmen gestern und heute in Österreich. In: Interkulturelle Bildung. Wien, 1994.
- ⁴ *Györi Szabó Róbert*: Nemzeti kisebbségek oktatási rendszerei Ausztriában. In: Magyar Kisebbség, 2000/1.
- ⁵ www.kab.or.at/Zeitzeugen/abg_sila.html (Letöltve: 2007. március 6.). Mivel a vend nyelv nyilvánvalóan délszláv nyelv, ezt a megoldást politikai célokot szolgáló fogásnak tekinthetjük.
- ⁶ www.statistik.at (Letöltve: 2007. március 6.)
- ⁷ www.fpoe.at/dafürstehenwir/Kapitel_15. (Letöltve: 2007. február 25.)
- ⁸ www.fpoe.at/dafürstehenwir/Kapitel_15/Artikel_2/1: „Da die Mehrheit der Österreicher die Staatsprache Deutsch als Muttersprache spricht, ergibt sich daraus ihre Zugehörigkeit zur deutschen Kulturgemeinschaft.” (Letöltve: 2007. február. 25.)
- ⁹ *Ammon, Ulrich*: Die internationale Stellung der deutschen Sprache. Berlin, 1993.
- ¹⁰ *Muhr, Rudolf*: Sprache und Land. In: Beharrsamkeit und Wandel. Festschrift für Herbert Tatzreiter zum 60. Geburtstag. Bauer, Werner und Scheuringer, Hermann (Hrsg.). Wien, 1998.
- ¹¹ www.mtaki.hu/docs/cd2/nemzetkozi/Barcelonai_Nyilatkozat.htm (Letöltve: 2007. február 22.)
- ¹² www.mtaki.hu/docs/cd2/nemzetkozi/Barcelonai_Nyilatkozat.htm (Letöltve: 2007. február 22.)
- ¹³ Vö: [www.wikipedia.at/Liste von Austriazismen](http://www.wikipedia.at/Liste_von_Austriazismen) (Letöltve: 2007. február 22.)
- ¹⁴ www.jura.uni-sb.de/BGBl/TEIL2/1994 (letöltve: 2007. február 6.)
- ¹⁵ *Muhr, Rudolf*: Zur Sprachsituation in Österreich. In: Muhr, Schrod, Wiesinger: Österreichisches Deutsch. 1995.
- ¹⁶ Vö: *Muhr, Rudolf*: Deutsch und Österreich(isch): Gespaltene Sprache. In: Informationen zur Deutschdidaktik, 1989.
- ¹⁷ Szó szerinti fordításban: „Minden marad, ahogy eszik.” A szövecc a létege egyes szám harmadik személyű *ist* alakjára utal, tehát „minden marad, ahogy van.”
- ¹⁸ *Holka Gyula, Lenotti Sándorné* (szerk.): Nemzetközi Statisztikai Évkönyv. A világ a XXI. század küszöbén. KSH Bp. 2001.
- ¹⁹ *Pollak, Wolfgang*: Kommentar der anderen. In: Der Standard, 1994. 04. 28.
- ²⁰ *Muhr, Rudolf*: Zur Sprachsituation. In: Muhr, Schrod, Wieinger: Österreichisches Deutsch. Band 2. Wien, 1995.
- ²¹ *Cilia, Rudolf de*: Erdapfelsalat bleibt Erdapfelsalat. Österreichisches Deutsch und EU-Beitritt. In: ÖD2. 126.